Pojęcia kluczowe: *zabytki, dobra kultury, obrót zabytkami, rynek sztuki, ochrona dziedzictwa kulturowego, nielegalny handel, penalizacja, przestępczość przeciwko zabytkom, prawo ochrony zabytków*

Julia Klimczyk

Między dziedzictwem a rynkiem – prawne granice obrotu zabytkami w Polsce i wybrane aspekty penalizacji nielegalnego handlu

Abstrakt

Artykuł analizuje rynek zabytków w Polsce, prawne granice ich obrotu oraz penalizację nielegalnego handlu. Omówiono obowiązki właścicieli obiektów rejestrowych oraz restrykcje w ich zbywaniu i wywozie. Główną tezą jest niewystarczająca skuteczność przepisów wobec szarej strefy, co potwierdzają statystyki. Wnioski wskazują na konieczność reformy sankcji, ujednolicenia definicji i wzmocnienia kontroli KAS w celu ochrony dziedzictwa oraz bezpieczeństwa publicznego.

I. Rynek zabytków w Polsce: skala, zagrożenia i wyzwania obrotu zabytkami

Rynek zabytków w Polsce funkcjonuje na styku ochrony dziedzictwa narodowego i gospodarczych interesów prywatnych. Podczas gdy legalny obrót zabytkami podlega ścisłej reglamentacji przez szereg przepisów krajowych i międzynarodowych, nielegalny handel generuje straty kulturowe szacowane na setki milionów złotych oraz powoduje nieodwracalne straty w narodowym dorobku kulturowym. Jak podaje GUS, w 2024 r. wartość legalnego rynku sztuki i antyków w Polsce wyniosła 656,9 mln zł, podczas gdy szacunki dotyczące nielegalnego handlu są niemożliwe do dokładnego określenia z uwagi na brak pełnych danych empirycznych[1]. Eksperci UNESCO i Narodowego Instytutu Dziedzictwa podkreślają, że Polska, ze względu na swoje położenie i historię, jest zarówno krajem źródłowym, jak i tranzytowym dla nielegalnego handlu zabytkami, zwłaszcza w kontekście konfliktu na Ukrainie, który

1 Główny Urząd Statystyczny, *Market of works of art and antiques in 2024*, 8.05.2025 r., online: https://stat.gov.pl/en/topics/culture-tourism-sport/culture/market-of-works-of-art-and-antiques-in-2024,10,9.html (dostęp: 10.05.2025 r.).

 DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8

zwiększył ryzyko przemytu dóbr kultury przez polskie granice[2]. Niebezpieczeństwa związane z nielegalnym handlem wykraczają poza straty kulturowe i materialne. Postępowanie przygotowawcze prowadzone w następstwie zamachów z Paryża pod koniec 2015 r. rzuciły światło na powiązania między przestępczością przeciwko dziedzictwu kulturowemu a terroryzmem. W świetle opracowań przygotowanych przez europejskie konsorcjum badawcze w ramach unijnego projektu NETCHER, nielegalny obrót dobrami kultury należy również traktować jako zjawisko sprzyjające finansowaniu międzynarodowego terroryzmu, mogące stanowić jedno z jego źródeł budżetowych[3]. Od 2016 r. prowadzona co roku na całym świecie operacja Pandora doprowadziła do aresztowania 407 osób i odzyskania 147 050 dóbr kultury. Dane te skrywają szerszy problem, biorąc pod uwagę, że duża liczba przypadków pozostaje niewykryta, rzeczywista skala nielegalnego handlu dobrami kultury jest prawdopodobnie znacznie większa[4]. Warto na razie tylko zdawkowo zaznaczyć, że legalny obrót zabytkami w Polsce jest możliwy pod warunkiem spełnienia określonych wymogów prawnych, takich jak posiadanie odpowiednich zezwoleń, informowanie o zmianach w stanie prawnym, przestrzeganie przepisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego. Nielegalny handel zabytkami obejmuje natomiast działania powiązane z procederem takie jak kradzież, nielegalne wykopaliska, fałszerstwo, paserstwo. Tego rodzaju działalność jest penalizowana. Zarysowane powyżej tło wyznacza główny cel niniejszego opracowania, którym jest ocena, czy aktualne instrumenty administracyjnoprawne i prawnokarne zapewniają skuteczną ochronę rynku zabytków w Polsce, a także identyfikacja najważniejszych problemów interpretacyjnych i praktycznych związanych z ich stosowaniem. Centralnym problemem badawczym tekstu jest odpowiedź na pytanie, czy obowiązujące rozwiązania prawne rzeczywiście gwarantują skuteczną ochronę zabytków przed nielegalnym obrotem, czy też – mimo ich rozbudowanego charakteru – pozostają niewystarczające z perspektywy praktyki stosowania prawa i realnych zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego. Zakres analizy został skoncentrowany na zabytkach ruchomych, a szczególna uwaga została poświęcona prawnym ograniczeniom dotyczącym ich obrotu, wywozu oraz poszukiwań, jak również kwestiom odpowiedzialności karnej za naruszenie obowiązujących w tym zakresie rygorów. Z uwagi na charakter badanej materii opracowanie opiera się przede wszystkim na metodzie formalnodogmatycznej. Rozważania zostały uzupełnione o elementy

2 K. Duszczyk, *War increases risk of trafficking in cultural goods, says expert*, „Science in Poland", 14.02.2023 r., online: https://scienceinpoland.pl/en/news/news,95239,war-increases-risk-trafficking-cultural-goods-says-expert.html (dostęp: 10.05.2025 r.).

3 Culture and Creativity, *Zwalczanie nielegalnego handlu dobrami kultury*, 13.01.2023 r., online: https://culture.ec.europa.eu/pl/cultural-heritage/cultural-heritage-in-eu-policies/protection-against-illicit-trafficking (dostęp: 10.05.2025 r.).

4 Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie planu działania UE przeciwko nielegalnemu handlowi dobrami kultury, 13.12.2022 r., online: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0800 (dostęp: 10.05.2025 r.), s. 1.

DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8

analizy funkcjonalnej oraz odwołania do praktyki stosowania prawa i wybranych przykładów z obrotu zabytkami.

II. Podstawy prawne i zakres ochrony zabytków ruchomych oraz archeologicznych w kontekście obrotu

System ochrony zabytków w Polsce opiera się przede wszystkim na przepisach ustawy z dnia 23.07.2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami[5]. W rozdziale 11 u.o.z.o.z. ustawodawca określił czyny godzące bezpośrednio lub pośrednio w zabytki[6]. Przedmiotem ochrony przepisów karnych wskazanych w tej ustawie jest zabytek zdefiniowany w art. 3 ust. 1 u.o.z.o.z. jako „nieruchomości lub rzeczy ruchome, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową". Pomimo tej szerokiej definicji zabytku, w niniejszym referacie analizie poddane zostaną przede wszystkim regulacje odnoszące się do zabytków ruchomych oraz archeologicznych. Wybór ten wynika z faktu, iż to właśnie te kategorie obiektów pozostają najczęściej przedmiotem nielegalnego obrotu i przemieszczania, zarówno w kontekście rynku krajowego, jak i międzynarodowego. Zgodnie z art. 6 pkt 2 u.o.z.o.z.: „zabytkami ruchomymi są w szczególności: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej; kolekcje stanowiące uporządkowane zbiory przedmiotów zgromadzonych według określonej koncepcji ich twórców; numizmaty oraz pamiątki historyczne, w szczególności militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery; wytwory techniki, w tym urządzenia, środki transportu, maszyny i narzędzia odzwierciedlające kulturę materialną oraz dokumentujące rozwój nauki i cywilizacji; a także materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach; materiały archiwalne w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach; a także instrumenty muzyczne; wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne; jak również przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji". W kontekście obrotu zabytkami pkt 3 wskazuje na zabytki archeologiczne, będące w szczególności reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Muzealia oraz materiały biblioteczne chronione na podstawie odrębnych przepisów, jeżeli spełniają przytoczoną definicję zabytków, także podlegają przepisom karnym u.o.z.o.z. (zgodnie z art. 2 wyjątkiem są materiały archiwalne wchodzące w skład narodowego zasobu archiwalnego, których ochronę karnoprawną regulują przepisy ustawy z 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym

5 Ustawa z dnia 23.07.2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1292), dalej: u.o.z.o.z.

6 J. Kaczmarek, K. Zeidler, *Karnoprawna ochrona zabytków*, „Prokuratura i Prawo" 2004/2, s. 75.

 DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8

i archiwach)[7]. „Należy jednak podkreślić, że w regulacjach ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach w art. 34a i ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach w art. 29a. zawarto przepisy karne dotyczące nielegalnego wywozu i nieprzywiezienia określonych dóbr kultury nieposiadających statusu zabytków"[8]. W myśl art. 4 ust. 2–4 u.o.z.o.z. realizacja celu państwa, jakim jest ochrona zabytków, w kontekście obrotu zabytkami polega m.in. na:

- podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianiu niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałaniu kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę.

III. Ograniczenia prawne i kontrola obrotu zabytkami ruchomymi

Przepisami, które już poniekąd realizują te cele, są te, które ograniczają i kontrolują przemieszczanie, przechowywanie i wywożenie. Oczywiste jest to, że jednocześnie przyczyniają się one do regulacji obrotu zabytkami, poprzez limitację możliwości jednostki co do postępowania z nimi. Dotyczy to zabytków ruchomych zwłaszcza tych, które znajdują się w rejestrze zabytków, na Liście Skarbów Dziedzictwa lub w inwentarzach muzealnych. Jednym z podstawowych wymogów prawnych jest obowiązek uzyskania zgody wojewódzkiego konserwatora zabytków na wykonanie określonych działań dotyczących zabytków ruchomych. Na przykład, według art. 36 ust. 1 pkt 7 u.o.z.o.z., nie wolno trwale przenosić zabytku wpisanego do rejestru, jeżeli zakłóca to tradycyjny wystrój wnętrza, w którym się znajduje, bez uprzedniej zgody WKZ. Podobnie, prowadzenie poszukiwań zabytków, w tym archeologicznych, przy użyciu sprzętu elektronicznego, technicznego lub do nurkowania, wymaga osobnego pozwolenia – zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 12.1 u.o.z.o.z. Dodatkowo, zgodnie z art. 35 ust. 1 i 2 u.o.z.o.z. przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, lub też pozyskanymi w wyniku poszukiwań, o których mowa wyżej, stanowią własność Skarbu Państwa. Wyjątkowo rygorystyczne przepisy dotyczą wywozu zabytków za granicę. Art. 51 u.o.z.o.z. wprowadza ogólny zakaz trwałego wywozu za granicę zabytków wpisanych do rejestru, na Listę Skarbów Dziedzictwa, należących do zbiorów publicznych lub narodowego zasobu bibliotecznego. Wyjątki są przewidziane jedynie dla sytuacji wywozu wynikającego z prawomocnych orzeczeń sądowych lub w ramach specjalnych

7 M. Trzciński, *Przestępczość przeciwko zabytkom*, „Prokuratura i Prawo" 2011/6, s. 36.

8 O. Jakubowski, *Przestępczość przeciwko zabytkom – charakterystyka problemu* (w:) *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe*, red. K. Zalasińska, Wydawnictwo KSAP, Warszawa 2021, s. 179.

zezwoleń na podstawie ustawy o restytucji narodowych dóbr kultury. Ponadto nawet tymczasowy wywóz innych cennych zabytków wymaga uzyskania jednorazowego pozwolenia. Czynniki, które będą o tym decydować, to wiek, wartość i rodzaj danego zabytku ruchomego. Szczególne przepisy dotyczą zabytków znajdujących się na Liście Skarbów Dziedzictwa. Zgodnie z art. 37i ust. 1 u.o.z.o.z. takie zabytki muszą być przechowywane w odpowiednio zabezpieczonych pomieszczeniach lub pod stałą ochroną fizyczną, zgodnie z przepisami ustawy o ochronie osób i mienia. Dodatkowo, każda zmiana miejsca przechowywania takiego obiektu musi być natychmiast zgłoszona ministrowi odpowiedzialnemu za kulturę i dziedzictwo narodowe – wynika to z art. 28 ust. 2 u.o.z.o.z. Ograniczenia w handlu zabytkami obejmują również obowiązki informacyjne. Na podstawie art. 28 ust. 1 u.o.z.o.z. właściciele i posiadacze zabytków ruchomych mają obowiązek zgłaszać konserwatorowi zabytków wszelkie uszkodzenia, kradzieże, zmiany miejsca przechowywania oraz zmiany stanu prawnego obiektu. Ustawa reguluje także działalność profesjonalnych handlowców zabytkami. Zgodnie z art. 59a u.o.z.o.z., każda firma zajmująca się handlem zabytkami o wartości powyżej 10 000 zł musi prowadzić księgę ewidencyjną zawierającą informacje o zabytkach przyjętych i oferowanych do sprzedaży oraz o przeprowadzonych ekspertyzach. Ma to na celu zwiększenie przejrzystości rynku i ograniczenie obrotu zabytkami pochodzącymi z nielegalnych źródeł. Dodatkowo, zarejestrowane muzea mają prawo pierwokupu zabytków wystawionych na aukcjach publicznych, zgodnie z art. 20 ustawy o muzeach[9].

IV. Przepisy karne związane z obrotem zabytkami – penalizacja, praktyka i kontrowersje interpretacyjne

Określone w art. 108–109c u.o.z.o.z przestępstwa dotyczą wszystkich zabytków, a nie tylko objętych jedną z form ochrony zabytków. W ustawie stypizowano m.in. przestępstwa, które mogą mieć znaczenie przy obrocie zabytkami, tj.: nielegalne wprowadzenie na obszar RP dóbr kultury pochodzących z państw niebędących członkami UE (art. 108a), wywóz zabytku za granicę bez pozwolenia (art. 109), fałszerstwo zabytku (art. 109a), zbycie podrobionych zabytków (art. 109b) oraz nielegalne poszukiwanie zabytków (art. 109c). „W przepisach Kodeksu Karnego zawarto natomiast instytucję prawną regulującą ochronę dziedzictwa kultury, w tym i zabytków, na podstawie przepisów penalizujących czyny skierowane przeciwko «dobrom o szczególnym znaczeniu dla kultury»”[10].

Przez długi czas brak skutecznych narzędzi prawnych i słaba egzekucja istniejących norm sprawiły, że obrót zabytkami przesunął się do szarej strefy, a wiele cennych dóbr kultury trafiało na rynki Europy Zachodniej z krajów ogarniętych konfliktami

9 Ustawa z dnia 21.11.1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 385)

10 O. Jakubowski, *Przestępczość przeciwko zabytkom*…, s. 179.

 DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8

zbrojnymi, często z udziałem organizacji przestępczych i terrorystycznych[11]. W odpowiedzi na te zagrożenia oraz w celu dostosowania polskiego porządku prawnego do unijnych mechanizmów przeciwdziałania nielegalnemu przywozowi dóbr kultury, ustawodawca zdecydował się na interwencję normatywną, wprowadzając art. 108a. Przepis ten, obowiązujący od 9.06.2021 r., ściśle koresponduje z prawem Unii Europejskiej, odnosząc się bezpośrednio do dóbr kultury wymienionych w części A załącznika do rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/880. Warto podkreślić, że ustawodawca posługuje się tu pojęciem „dobra kultury", a nie „zabytku", co ma istotne konsekwencje prawne. Pojęcia te nie są tożsame – nie każdy zabytek jest dobrem kultury w rozumieniu przepisów karnych, a nie każde dobro kultury musi być formalnie zabytkiem. Za dobro kultury można uznać zarówno przedmiot o wysokiej wartości materialnej, jak i taki, który ma znaczenie historyczne, artystyczne czy naukowe, nawet jeśli jego wartość rynkowa jest niewielka[12].

Artykuł 109 u.o.z.o.z. ustanawia sankcje karne związane z popełnieniem przestępstwa wywozu zabytku za granicę bez wymaganego pozwolenia oraz przestępstwa niesprowadzenia do kraju zabytku w okresie ważności pozwolenia na wywóz. Ustawodawca uzależnił rodzaj wymierzanej kary od umyślności – kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5 lub braku umyślności w działaniu sprawcy przestępstwa – kara grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Wskazał również, w jakich okolicznościach sąd zobowiązany będzie orzec nawiązkę – umyślność, a w jakich będzie to pozostawało w jego swobodnym uznaniu – nieumyślność. W przypadku tego przestępstwa sąd orzekający w sprawie dodatkowo może orzec o przepadku zabytku, nawet wtedy, gdy nie stanowi on własności sprawcy przestępstwa.

Artykuł 109a u.o.z.o.z. penalizuje podrabianie lub przerabianie zabytków w celu ich użycia w obrocie, chroniąc autentyczność, pewność i bezpieczeństwo rynku zabytków. Przestępstwo to ma charakter kierunkowy, co oznacza, że sprawca musi działać w zamiarze bezpośrednim (*dolus directus*), a jego zachowaniu musi towarzyszyć cel „użycia w obrocie".W literaturze przedmiotu słusznie podkreśla się, że cel ten musi istnieć już w momencie dokonywania fałszerstwa, jako iż późniejsze podjęcie decyzji o sprzedaży uprzednio podrobionego przedmiotu nie wyczerpuje znamion tego czynu. Sam „obrót" należy przy tym intepretować dosyć szeroko. Obejmuje on nie tylko klasyczną sprzedaż, ale również zamianę (często występującą wśród kolekcjonerów), składanie ofert, a nawet wystawianie fałszywego zabytku z jednoczesnym zasygnalizowaniem możliwości zbycia. Można również podzielić pogląd B. Gadeckiego, że znamion przestępstwa nie wyczerpuje natomiast podrobienie zabytku w celu podarowania

11 B. Kurzępa, *Wprowadzanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dóbr kultury z państwa niebędącego członkiem Unii Europejskiej*, Prok. i Pr. 2021/11, s. 56.

12 A. Ginter, A. Michalak (w:) A. Ginter, A. Michalak, *Ochrona zabytków. Komentarz*, Warszawa 2024, art. 108(a).

go innej osobie, ponieważ podarowanie nie stanowi formy obrotu[13]. Warto zauważyć, że ustawodawca nie wymaga od sprawcy działania w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, choć w praktyce jest to najczęstszy motyw działania. Przechodząc do analizy strony przedmiotowej czynu, należy wskazać, że zachowanie przestępne obejmuje działania polegające na nadaniu przedmiotowi fałszywego wyglądu zabytku lub zmianie jego cech, tak by uchodził za inny zabytek. Czyn może być dokonany wyłącznie przez działanie, a skutkiem jest wprowadzenie w błąd przeciętnego odbiorcy. „Dla uznania, że mamy do czynienia z wprowadzeniem w błąd, wystarczające jest każde, jakiekolwiek działanie, które może doprowadzić do powstania błędnego wyobrażenia o rzeczywistości u osoby rozporządzającej mieniem"[14]. „Na marginesie należy wskazać, że w sztuce fałszerstwem określa się zarówno stylistyczną przeróbkę, na przykład przekształcenie rzeźby renesansowej w późnorenesansową, jak i stworzenie zupełnie nowego dzieła – na przykład malarskiego – naśladującego styl i formę znanego mistrza. Z punktu widzenia prawa karnego, pierwsze działanie będzie traktowane jako przerobienie zabytku, natomiast drugie – jako podrobienie zabytku"[15]. Możliwa sankcja to grzywna, kara ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

Art. 109(c) u.o.z.o.z. odwołuje się do tego, iż warunkiem prowadzenia legalnych poszukiwań jest uzyskanie pozwolenia od właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Poszukiwanie zabytków bez pozwolenia lub wbrew jego warunkom jest przestępstwem. Dotyczy to poszukiwań przy pomocy urządzeń technicznych, elektronicznych i sprzętu do nurkowania. W literaturze podkreśla się, że „ustawodawca, używając określenia «ukryte lub porzucone zabytki», chciał objąć wszystkie sytuacje, w których zabytek jest przedmiotem poszukiwań, bowiem czasami niemożliwe jest ustalenie, czy konkretny zabytek został przez właściciela porzucony, zgubiony czy ukryty"[16]. Nowelizacja przepisów, polegająca na zmianie kwalifikacji prawnej czynu polegającego na nielegalnym poszukiwaniu zabytków – z wykroczenia na przestępstwo – wywołała duże poruszenie w środowisku detektorystów. Pierwszą szeroko komentowaną sprawą był przypadek detektorysty, który prowadził poszukiwania bez wymaganego zezwolenia i odnalazł metalową łyżkę oraz fragment drutu. Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków uznał znaleziska za obiekty o wyjątkowej wartości historycznej. Postępowanie wyjaśniające w tej sprawie trwało dwa lata, po czym mężczyzna został uniewinniony[17]. W kolejnym przypadku dwóch poszukiwaczy z Miastka zostało

13 M. Kulik (w:) *Komentarz do przepisów karnych ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Sopot 2010, art. 109(a).

14 Wyrok SA w Warszawie z 22.10.2019 r. (II AKa 58/19), LEX nr 2759498.

15 B. Gadecki, *Komentarz do art. 109a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (przestępstwo fałszerstwa zabytku)*, „Prokurator" 2009/2, s. 98–107.

16 A. Ginter, A. Michalak (w:) A. Ginter, A. Michalak, *Ochrona zabytków. Komentarz*, Warszawa 2024, art. 109(c).

17 M. Rudnicki, *Przed sąd za łyżkę i drut. O nowych karach dla detektorystów*, rozm. przepr. C. Łasiczka, „OFF Czarek", Radio TOK FM, 12.01.2018, online: https://audycje.tokfm.pl/podcast/55148,Przed-sad-za-lyzke-i-drut-O-nowych-karach-dla-detektorystow-z-Marcinem-Rudnickim (dostęp: 10.05.2025 r.).

 DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8

ukaranych grzywną w wysokości po 3 tys. zł, mimo że odkryli zabytki z VIII wieku p.n.e. – brązowe artefakty, których wartość oszacowano na 800 tys. zł. Decyzja spotkała się z licznymi głosami krytyki[18]. Na skutek apelacji złożonej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków sąd zmienił wyrok, skazując sprawców na karę roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na trzy lata oraz podwyższając grzywnę do 10 tys. zł.[19] Rzecznik Praw Obywatelskich zwrócił uwagę na niespójność pomiędzy art. 36 ust. 2 a art. 109c wspomnianej ustawy. Zgodnie z art. 36 ust. 2 obowiązek uzyskania pozwolenia dotyczy poszukiwania zabytków z użyciem urządzeń elektronicznych, technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Tymczasem brzmienie art. 109c, a w szczególności użyte w nim sformułowanie „w tym", sugeruje, że odpowiedzialnością karną mogą być objęte również działania podejmowane bez użycia tego rodzaju sprzętu. Taka redakcja przepisu może prowadzić do rozszerzającej interpretacji, obejmującej penalizację również tych czynów, które – zgodnie z literalnym brzmieniem art. 36 ust. 2 – nie wymagają pozwolenia konserwatorskiego. W ocenie Rzecznika z 2018 r. powyższa niejednoznaczność stanowi naruszenie zasad poprawnej legislacji[20].

V. Międzynarodowa współpraca w zwalczaniu nielegalnego obrotu zabytkami

Polska jest aktywnym uczestnikiem międzynarodowych inicjatyw, konwencji i operacji mających na celu przeciwdziałanie nielegalnemu obrotowi zabytkami i dziełami sztuki. Przede wszystkim Polska jest stroną Konwencji UNESCO z 1970 r. dotyczącej środków zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i transferowi własności dóbr kultury, która zobowiązuje państwa do wprowadzenia krajowych regulacji ograniczających nielegalny handel, prowadzenia rejestrów oraz współpracy przy restytucji utraconych obiektów. W 2021 r. Polska ratyfikowała także Konwencję UNESCO z 2001 r. o ochronie podwodnego dziedzictwa kulturowego, co oznacza zobowiązanie do przeciwdziałania nielegalnemu wydobyciu i przemytowi zabytków z dna morskiego oraz współpracę międzynarodową w tym zakresie.

Polska uczestniczy w działaniach i operacjach międzynarodowych, takich jak operacje ATHENA i PANDORA, organizowane przez Światową Organizację Celną,

18 B. Wiśniewski, *Miasteccy poszukiwacze skarbów skazani na grzywny, paser dostał wyższą karę*, „Głos Pomorza" (gp24.pl), 15.11.2018 r., online: https://plus.gp24.pl/miasteccy-poszukiwacze-skarbow-skazani-na-grzywny-paser-dostal-wyzsza-kare/ar/13667830 (dostęp: 10.05.2025 r.).

19 M. Sienkiewicz, *Poszukiwacze skarbów z Miastka z wyższymi wyrokami*, „Polskie Radio Koszalin" (prk24.pl), 18.06.2019 r., online: https://prk24.pl/43066024/poszukiwacze-skarbow-z-miastka-z-wyzszymi-wyrokami (dostęp: 10.05.2025 r.).

20 Biuletyn Informacji Publicznej Rzecznika Praw Obywatelskich, *Wystąpienie do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie wątpliwości dotyczących niektórych regulacji zawartych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, 30.01.2018 r., online: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Wyst%C4%85pienie%20do%20Ministra%20Kultury%20i%20Dziedzictwa%20Narodowego%20w%20sprawie%20w%C4%85tpliwo%C5%9Bci%20dotycz%C4%85cych%20niekt%C3%B3rych%20regulacji%20zawartych%20w%20ustawie%20o%20ochronie%20zabytk%C3%B3w%20i%20opiece%20nad%20zabytkami%2030.01.18.pdf (dostęp: 10.05.2025 r.).

DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8

Interpol i Europol, które są skierowane przeciwko kradzieżom i nielegalnemu handlowi dziełami sztuki oraz zabytkami. W ramach tych akcji polska Krajowa Administracja Skarbowa oraz służby celne i policja prowadzą kontrole na granicach, w portach lotniczych, na stacjach kolejowych, a także monitorują aukcje internetowe i przesyłki pocztowe, ujawniając przemyt i fałszerstwa. Współpraca obejmuje także wymianę informacji i wspólne szkolenia z partnerami z innych państw UE oraz krajów sąsiednich[21].

W marcu 2025 r. Polska była gospodarzem ósmego regionalnego warsztatu OSCE poświęconego zwalczaniu nielegalnego obrotu dziełami sztuki, antykami i dobrami kultury. W szkoleniach uczestniczyli funkcjonariusze z Polski, Litwy i Ukrainy, a program obejmował praktyczne ćwiczenia z zakresu dochodzeń, analizy finansowej, cyberprzestępczości oraz zabezpieczania miejsc przestępstw w muzeach i na stanowiskach archeologicznych. Warsztaty te mają na celu budowanie sieci współpracy i wymianę doświadczeń w zwalczaniu przestępczości transgranicznej[22].

Na poziomie europejskim szczególne znaczenie ma Dyrektywa 2014/60/UE dotycząca zwrotu dóbr kultury nielegalnie wywiezionych z terytorium państw członkowskich, która harmonizuje procedury i zobowiązuje państwa członkowskie do współpracy w tym zakresie. Polska wdrożyła tę regulację do prawa krajowego, zobowiązując się do współpracy z innymi państwami UE w sprawach zwrotu zabytków. Dodatkowo w 2019 r. przyjęto Rozporządzenie (UE) 2019/880 w sprawie wwozu dóbr kultury, którego celem jest zapobieganie nielegalnemu handlowi przedmiotami dziedzictwa kulturowego spoza UE oraz zwiększenie kontroli celnej przez obowiązek przedstawiania dokumentów pochodzenia i zezwoleń przy wwozie niektórych kategorii dóbr kultury.

VI. Wyzwania skutecznej ochrony rynku zabytków w Polsce i wnioski

Jednym z głównych problemów pozostaje brak precyzyjnej i jednolitej definicji „dobra kultury" w polskim prawie. Zbyt szerokie rozumienie pojęcia zabytku sprawia, że niekiedy nawet przedmioty o niewielkiej wartości historycznej lub artystycznej podlegają ochronie, co rozmywa sens penalizacji i utrudnia skuteczne ściganie najpoważniejszych przestępstw. Kolejną istotną luką jest rozproszenie przepisów karnych – regulacje dotyczące ochrony zabytków znajdują się zarówno w ustawie o ochronie zabytków, jak i w Kodeksie karnym czy Kodeksie wykroczeń, co utrudnia ich stosowanie i prowadzi do niejednolitości orzecznictwa.

21 Krajowa Administracja Skarbowa, *Athena i Pandora II – międzynarodowe operacje przeciwko kradzieżom i nielegalnemu obrotowi dobrami kultury*, „Izba Administracji Skarbowej w Warszawie" (mazowieckie.kas.gov.pl), 9.03.2018 r., online: https://www.mazowieckie.kas.gov.pl/pl/urzad-skarbowy-warszawa-bielany/wiadomosci/aktualnosci/-/asset_publisher/1yhJ/content/athena-i-pandora-ii-%E2%80%93-miedzynarodowe-operacje-przeciwko-kradziezom-i-nielegalnemu-obrotowi-dobrami-kultury (dostęp: 10.05.2025 r.).

22 *Organization for Security and Co-operation In Europe, OSCE concludes eighth regional workshop on combating illicit trafficking in cultural property*, 28.03.2025 r., online: https://www.osce.org/secretariat/588358 (dostęp: 10.05.2025 r.).

 DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8

W praktyce bardzo często kary wymierzane za przestępstwa wobec zabytków – zwłaszcza grzywny – są nieadekwatne do wartości utraconych lub zniszczonych przedmiotów. Jak pokazują przykłady, grzywny rzędu kilku tysięcy złotych za zniszczenie czy nielegalny handel zabytkami, których wartość rynkowa sięga setek tysięcy, nie mają realnego efektu odstraszającego. Dodatkowo narzędzia takie jak Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury, który miał ułatwiać odzyskiwanie skradzionych obiektów i zapobiegać ich ponownemu wprowadzeniu do obrotu, okazały się w praktyce martwe – przez lata nie wpisano do niego żadnego obiektu, a obecnie planowana jest jego likwidacja[23].

Warto też podkreślić, że realna skala nielegalnego obrotu zabytkami jest trudna do oszacowania. Duża część tego rynku funkcjonuje w szarej strefie, a dane oficjalne, zarówno policyjne, jak i statystyki celne, pokazują jedynie wierzchołek góry lodowej. Przestępczość internetowa, przemyt przez granicę czy sprzedaż na darknetowych aukcjach sprawiają, że wiele przypadków nigdy nie trafia do oficjalnych rejestrów. To wszystko pokazuje, że mimo rozbudowanego systemu ochrony, polskie prawo wymaga dalszych zmian: precyzyjniejszych definicji, większej harmonizacji przepisów, realnie odstraszających sankcji oraz skuteczniejszych narzędzi do monitorowania rynku i odzyskiwania utraconych dóbr kultury. Dopiero takie działania mogą zwiększyć efektywność walki z nielegalnym handlem zabytkami i lepiej chronić nasze dziedzictwo kulturowe. Może w tym pomóc planowana nowelizacja u.o.z.o.z. oraz nowelizacja ustawy z 16.11.2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej, celem tej zmiany jest zwiększenie skuteczności w wykrywaniu oraz ściganiu przestępstw dotyczących rynku zabytków, a także wzmocnienie kontroli nad handlem dziełami sztuki i innymi dobrami kultury[24]. Nowelizacja przepisów KASU umożliwi sprawniejsze identyfikowanie nielegalnych transakcji i odegra ważną rolę w zwalczaniu nielegalnego obrotu zabytkami w Polsce[25].

23 *Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Legalis, 31.03.2025 r., online: https://legalis.pl/nowelizacja-ustawy-o-ochronie-zabytkow-i-opiece-nad-zabytkami/?utm_source=facebook&utm_medium=post&utm_campaign=nowelizacja-ustawy-o-ochronie-zabytkow-i-opiece-nad-zabytkami%2F (dostęp: 10.05.2025 r.).

24 Ustawa z dnia 16.11.2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 1131), dalej: KASU.

25 *Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Legalis, 31.03.2025 r., online: https://legalis.pl/nowelizacja-ustawy-o-ochronie-zabytkow-i-opiece-nad-zabytkami/?utm_source=facebook&utm_medium=post&utm_campaign=nowelizacja-ustawy-o-ochronie-zabytkow-i-opiece-nad-zabytkami%2F (dostęp: 10.05.2025 r.).

DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8

Julia Klimczyk
Studentka Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
S*tudent at the Cracow University of Economics.*

Abstract

Keywords: *monuments, cultural property, trade in cultural property, art market, cultural heritage protection, illegal trafficking, penalization, crimes against monuments, cultural heritage law*

Between heritage and the market: Legal boundaries of trade in cultural monuments in Poland and selected aspects of penalizing illicit trafficking

The article analyses Poland's historical monument market, the legal limits of trade in historical monuments, and the penalization of illicit trafficking. It discusses the obligations of owners of registered items and restrictions on their disposal and export. The main thesis highlights the ineffectiveness of current laws against the grey market, as evidenced by statistics. Conclusions advocate for penal reforms, unified definitions, and stronger National Revenue Administration inspections to protect cultural heritage and public security.

Bibliografia

1. *Athena i Pandora II – międzynarodowe operacje przeciwko kradzieżom i nielegalnemu obrotowi dobrami kultury*, Krajowa Administracja Skarbowa, „Izba Administracji Skarbowej w Warszawie" (mazowieckie.kas.gov.pl), 9.03.2018 r., online: https://www.mazowieckie.kas.gov.pl/pl/urzad-skarbowy-warszawa-bielany/wiadomosci/aktualnosci/-/asset_publisher/1yhJ/content/athena-i-pandora-ii-%E2%80%93-miedzynarodowe-operacje-przeciwko-kradziezom-i-nielegalnemu-obrotowi-dobrami-kultury (dostęp: 10.05.2025 r.)
2. **Duszczyk Karolina**, *War increases risk of trafficking in cultural goods, says expert*, „Science in Poland", 14.02.2023 r., online: https://scienceinpoland.pl/en/news/news,95239,war-increases-risk-trafficking-cultural-goods-says-expert.html (dostęp: 10.05.2025 r.)
3. **Gadecki Bartłomiej**, *Komentarz do art. 109a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (przestępstwo fałszerstwa zabytku)*, „Prokurator" 2009/2, s. 98–107

 DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8

4. **Ginter Artur, Michalak Anna**, *Ochrona zabytków. Komentarz*, Warszawa 2024, art. 108(a) oraz art. 109(c)
5. **Jakubowski Olgierd**, *Przestępczość przeciwko zabytkom – charakterystyka problemu* (w:) *Ochrona zabytków – aspekty materialnoprawne i procesowe*, red. K. Zalasińska, Warszawa 2021, s. 179
6. **Kaczmarek Janusz, Zeidler Kamil**, *Karnoprawna ochrona zabytków*, „Prokuratura i Prawo" 2004/2, s. 75
7. *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie planu działania UE przeciwko nielegalnemu handlowi dobrami kultury*, 13.12.2022 r., online: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0800 (dostęp: 10.05.2025 r.)
8. **Kulik Marek** (w:) *Komentarz do przepisów karnych ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Sopot 2010, art. 109(a)
9. **Kurzępa Bolesław**, *Wprowadzanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dóbr kultury z państwa niebędącego członkiem Unii Europejskiej*, „Prokuratura i Prawo" 2021/11, s. 56
10. **Lubiak Edyta**, *Poszukiwacze skarbów z Miastka z wyższymi wyrokami*, „Polskie Radio Koszalin" (prk24.pl), 18.06.2019 r., online: https://prk24.pl/43066024/poszukiwacze-skarbow-z-miastka-z-wyzszymi-wyrokami (dostęp: 10.05.2025 r.)
11. *Market of works of art and antiques in 2024*, Główny Urząd Statystyczny, 8.05.2025 r., https://stat.gov.pl/en/topics/culture-tourism-sport/culture/market-of-works-of-art-and-antiques-in-2024,10,9.html (dostęp: 10.05.2025 r.)
12. *Miasteccy poszukiwacze skarbów skazani na grzywny, paser dostał wyższą karę*, „Głos Pomorza" (gp24.pl), 15.11.2018 r., online: https://plus.gp24.pl/miasteccy-poszukiwacze-skarbow-skazani-na-grzywny-paser-dostal-wyzsza-kare/ar/13667830 (dostęp: 10.05.2025 r.)
13. *OSCE concludes eighth regional workshop on combating illicit trafficking in cultural property*, Organization for Security and Co-operation in Europe, 28.03.2025 r., online: https://www.osce.org/secretariat/588358 (dostęp: 10.05.2025 r.)
14. **Rudnicki Marcin**, *Przed sąd za łyżkę i drut. O nowych karach dla detektorystów*, rozm. przepr. C. Łasiczka, „OFF Czarek", Radio TOK FM, 12.01.2018, online: https://audycje.tokfm.pl/podcast/55148 (dostęp: 10.05.2025 r.)
15. **Trzciński Maciej**, *Przestępczość przeciwko zabytkom*, „Prokuratura i Prawo" 2011/6, s. 36
16. *Wystąpienie do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie wątpliwości dotyczących niektórych regulacji zawartych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Biuletyn Informacji Publicznej Rzecznika Praw Obywatelskich, 30.01.2018 r., online: https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Wyst%C4%85pienie%20do%20Ministra%20Kultury%20i%20Dziedzictwa%20Narodowego%20w%20sprawie%20w%C4%85tpliwo%C5%9Bci%20dotycz%C4%85cych%20niekt%C3%B3rych%20

regulacji%20zawartych%20w%20ustawie%20o%20ochronie%20zabytk%C3%B3w%20i%20opiece%20nad%20zabytkami%2030.01.18.pdf (dostęp: 10.05.2025 r.)

17. *Zwalczanie nielegalnego handlu dobrami kultury*, Culture and Creativity, 13.01.2023 r., online: https://culture.ec.europa.eu/pl/cultural-heritage/cultural-heritage-in-eu-policies/protection-against-illicit-trafficking (dostęp: 10.05.2025 r.)

 DOI: 10.54383/0031-0344.2026.09.8